

УДК 288 (477)

О. Л. Соколовський
(ЖДУ імені Івана Франка)

МІСЦЕ АНТИТРИНІТАРИЗМУ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ШЛЯХТИ УКРАЇНИ XVI – XVII СТ.

У статті йдеться про виникнення й розвиток антитринітаризму в Україні у XVI- XVII ст. та його місце в суспільно-політичному житті роду Немиричів. Визначається особлива роль социніанських ідей, які мали можливість впливати в цей час на духовність населення України. Серед основних напрямків, що впливали на розвиток релігійно-філософської вітчизняної думки, відзначається польське релігійне вільнодумство.

Духовна спадщина України, яка має глибокі релігійні традиції, є досить багатоманітною. Українські землі були ґрунтом для зародження і розвитку не лише традиційного християнського віровчення, а й єретично-раціоналістичного і антицерковного мислення, спричиненого як західними ідейно-релігійними впливами, так і місцевими рухами. Виникнення й поширення цих рухів на вітчизняних теренах пов'язані з суспільно-духовними процесами, що їх переживала Європа в період Реформації. Проте розкриття розмаїття релігійних думок у лоні духовної культури неможливе без вивчення в ній антитринітаризму.

Історія зародження антитринітарних ідей своїм корінням сягає доби християнства вже з перших століть. Ще II-III ст. існувала секта монархіан, яка заперечувала божественність Ісуса Христа й називала його тільки великим пророком. В епоху Середньовіччя тема Трійці стала дискусійною у боротьбі різних філософських течій під час формування раціоналістичного погляду на християнське вчення. Тому антитринітаризм глибоко зв'язаний і з ренесансною філософією, у якій гуманістичне розуміння людини підносило її над релігійною догмою.

Антитринітаризм у XVI-XVII ст. посів значне місце на релігійній карті України, набувши багатьох прибічників серед місцевих протестантів — тих, які тяжіли до проведення радикальних реформ у релігійному і світському житті, подальшого перегляду традиційних догматичних уявлень, їх наповнення ренесансно-гуманістичним змістом. Ця течія розвинулася тут із двох джерел [1:8]. Перше — ідейні традиції місцевих єретичних рухів у формі релігійного вільнодумства, яке було головним змістом антитринітаризму.

Зародженню раціоналістичних думок у трактуванні канонів і догматів офіційної церкви в Україні сприяли єретичні течії, генетично пов'язані з православною релігійною культурою. Ці рухи розвиваються на вітчизняних теренах уже з XV-XVI ст. і передували зародженню тут

© Соколовський О. Л., 2009

Реформації та формуванню майбутніх протестанських спільнот. Серед головних напрямків, які впливали на розвиток релігійно-філософської думки, були богомільство, рухи "пожидовлених" і феодосіан. Осередками єретичної думки виступали переважно міста, де виникали умови для широкого утвердження гуманістичного світогляду, появи елементів раціонального осмислення дійсності. Заперечуючи інститут церкви, окремі засади віровчення, культу, викриваючи традиційну мораль, стверджуючи гідність людини, раціоналістичні єресі розхитували підвалини християнської ортодоксії, виступаючи провідниками передреформаційних ідей.

Друге з названих джерел – ідеї західного антитринітаризму, основоположником яких був іспанський учений і мислитель епохи Відродження Мігель Сервет. Він розвивав унітарне розуміння Бога, доводив перевагу Нового Заповіту над Старим і необхідність їх критичного дослідження. Внаслідок переслідувань із боку інквізиції учні Сервета емігрували до Польщі, наverkaючи до себе багатьох місцевих протестантів [2:112].

Основною силою цього руху була та шляхта, яка приєдналася до ідей радикальної течії Реформації. Поділ протестантського руху на різні течії був зумовлений внутрішніми протиріччями, що значно полегшувало боротьбу з ним католицької церкви. Перший крок для подолання розбіжностей і консолідації реформаційних церков відбувся на Сандомирському синоді в 1570 р., але повного об'єднання не відбулося, оскільки кожна церква зберігала свої обряди. За умов загальної небезпеки з боку католицької церкви представникам різних течій вдалося на сеймі в січні 1573 р. створити конфедерацію, яка надала гарантії протестантським громадам на вільне вираження своїх релігійних поглядів і уподобань.

Прийняття такого рішення в період, коли в Європі постійно велися релігійні війни, було проявом відповідного рівня політичного мислення і бажання вільно висловлювати свої думки, не боячись за наслідки. Але один із пунктів документа конфедерації про збереження влади церкви над своїми підлеглими був підданий нищівній критиці зі сторони антитринітаріїв, що називали себе польськими братами.

У період Реформації у Польщі антитринітарне віровчення спочатку розвивалося в надрах польського кальвінізму. У його формуванні важливу роль відіграли відомі діячі Реформації, такі як Лелій і Фауст Социн, Бернардо Окіно, Франциск Станкар та ін. Їхня активна пропаганда ідей знаходила підтримку серед місцевих протестантів і наvertsала до своїх лав нових прихильників [3:347].

Лідери кальвінізму, схвилювані таким розвитком подій, намагалися зупинити процес внутрішнього розколу. З метою збереження єдності

руху вони проводили синоди та колоквіуми між прихильниками обох сторін, але прірва між ними збільшувалася. На синоді у Кракові 1562 р. антитринітарії заявили про остаточний розрив із кальвіністами й зібрали власний собор, який увійшов в історію під назвою "Малий" (на відміну від "Великого собору" кальвіністів) [2:112].

Ранній антитринітаризм був вкрай неоднорідним як ідеологічно, так і організаційно, об'єднуючи в собі численні дрібні групи з різними релігійними й соціально-політичними поглядами. У його ідеях просліджуються зв'язки з анабаптизмом. Анабаптизм, розповсюджений у протестантських країнах, як і антитринітаризм збирав під своїми гаслами всіх незадоволених половинчастим розвитком Реформації. Вимагаючи хрещення тільки в дорослому віці – для гарантії добровільності й свідомого вступу до лав церкви – анабаптисти тим самим виступали за право особистості на релігійну свободу. Однією з найбільш яскравих рис вчення був релігійний індивідуалізм.

Спорідненість раннього антитринітаризму з анабаптизмом проявлялася не лише в запереченні догмату про хрещення дітей у ранньому віці, але й у сфері суспільно-політичних поглядів. Найбільш радикальна частина польських братів, у лавах яких знаходилася більшість міністрів-плебеїв, висувала суспільно-політичні погляди, що близькі до анабаптистських.

Водночас деякі погляди антитринітаріїв різко розходилися з анабаптизмом. По-перше, у понятті свободи волі антитринітарії відкидали первинні визначення. По-друге, в ученні про віру й розум надавали абсолютну перевагу розуму. По-третє, у ставленні до Святого Письма наполягали на його критичному аналізі, заперечуючи сакральне значення Старого Заповіту. По-четверте, поняття віри переводили у площину етики, висуваючи ідею позаконфесійної віри. Це робило неприйнятним учення антитринітаріїв не тільки для класичних течій, а й поміркованого анабаптизму, ґрунтованого на головних християнських догматах, біблійному буквалізмі.

Першим провідником радикальних суспільно-політичних поглядів антитринітаризму був Петро Гонезій, родом із Підляшшя. Будучи вихідцем із міського середовища, він після закінчення Краківського університету продовжив навчання в Італії, Швейцарії та Моравії. Після повернення на батьківщину в 1555 р. Петро виступив із критикою основ феодального ладу, в тому числі багатьох догматів католицької церкви. Насамперед, він піддає критиці догмат Трійці, вважаючи, що триєдність є вигадкою людського розуму, і тому її треба відкинути, щоб повернутися до Святого Письма. Активно виступав проти загальнообов'язкової військової служби, тим самим поклавши початок

довготривалій полеміці, до якої були втягнуті богослови багатьох конфесій. Але, незважаючи на подальше посилення радикальних елементів у польському антитринітаризмі, програма послідовників Гонезія обмежувалась закликами морального характеру.

Перший період в історії польського антитринітаризму (1566-1569 рр.) характеризується виступами радикальної частини руху, яка висловлювалася проти існування таких феодальних відносин, які суперечать Євангелію. Її представники прийшли до думки, що справжні віруючі зобов'язанні заробляти на хліб своїми власними руками і в жодному разі не користуватися результатами чужої праці.

Подібні проповіді знаходили підтримку з боку окремих шляхтичів, які намагалися втілити їх в життя. Під впливом цих закликів шляхтич Ян Немоевський звільнив своїх селян від окремих повинностей. Антитринітарії намагалися створити ідеальну християнську громаду, яка б не залежала від державних чиновників і бюрократії. На думку польських братів, держава існує лише тому, що в світі панує зло, і, будучи справжніми носіями християнської віри, люди не потребують держави як організації політичної влади. Намагаючись донести ідеали християнської рівності, антитринітарії прагнули втілити принцип безвладдя. З цією метою в 1569 р. вони заснували містечко Раків, куди запросили до співжиття багатьох єдиновірців. Там же була заснована релігійна комуна, що базувалася на принципах спільності майна, віросповідної та національної рівності, обов'язкової загальної фізичної праці [3:346]. Раківська комуна проіснувала лише три роки (1569-1572) і важко сказати, чи вдалося їм втілити свої ідеї в життя.

Однак подібний утопізм поділяла незначна частина польських антитринітаріїв. Гасла соціального радикалізму захоплювали переважно найбільш знедолені верстви населення: селян, ремісників, бідне міщанство. Основна частина шляхтичів дотримувалася поміркованих соціально-етичних поглядів, ідеологом яких був Симон Будний. Будучи радикалом у релігійних питаннях, він чи не єдиний, хто намагався інтерпретувати Біблію з позиції раціоналізму. Будний, як і його послідовники, доводив, що зайняття державних посад, дотримання законів і кріпосна залежність селян не суперечать духу Євангелія.

У наступні роки спостерігається еволюція антитринітарного віровчення, що було наслідком зміцнення позицій поміркованого крила, до якого приєднуються заможні міщани та інтелігенція. Завдяки їхньому впливу соціально-політичні питання поступово втратили радикальне спрямування й перейшли в релігійно-етичну площину. Це не могло залишитися непоміченим для католицької церкви і протестантських громад, яких лякала популярність ідей серед

населення. З метою остаточного ідейного й організаційного оформлення антитринітарії намагалися створити продуману систему свого віровчення.

Вони запропонували нову богословську модель, у якій головне місце посідала аргументація вчення про Трійцю. Інтерпретація вчення проводилася поступово: спочатку у формі тритеїзму, потім – дитеїзму, та – унітаризму. Тритеїсти розбивали Трійцю на три окремі особи, а монотеїстичний характер християнства зберігали, стверджуючи, що Бог-Отець – вищий від інших осіб Трійці. Дитеїсти обмежували кількість божественних осіб до двох – Бога-Отця і Бога-Сина. Син походив від Отця, але не мав усіх атрибутів Господа. Духа Святого вважали за особу, але йому відмовляли у божественності. На думку унітаріїв, єдиним Богом можна вважати тільки Отця. Христос залишався людиною, піднесеною до божественної гідності тільки після смерті й воскресіння Богом-Отцем. Послідовниками унітарного вчення були Петро Страторій, Симон Будний, Ян Немоевський, які вважали Христа людиною та водночас посередником між Богом і людьми [4:84].

У цей період антитринітарне віровчення охопило майже всі східні землі Речі Посполитої, в тому числі й Україну. Таким чином, можна вважати, що у 70 — 80-х рр. XVI ст. у Польщі й Великому князівстві Литовському відбулося злиття "східного" й "західного" потоків реформаційного руху [1:13]. І хоча на цьому етапі антитринітаризм перебував ще у стадії ідейно-організаційного оформлення, він зафіксував поворотний момент в еволюції східнослов'янського релігійного вільнодумства — остаточне з'єднання єретичних течій (що вийшли з надр православ'я) з антитринітаризмом.

З кінця 80-х рр. антитринітаризм перероджується в социніанство, яке стало вищим етапом еволюції гуманістично-реформаційного руху в Речі Посполитій. Головним ідеологом течії був Фауст Социн (1539-1604) – італійський емігрант, котрий прибув у 1579 р. до Кракова і став тут активним діячем. Однотумцями Социна стають Петро Страторій, Ян Крелль, Еразм Отвіновський, Мартін Руар, Іоан Шліхтинг та ін. Серед представників української шляхти його ідеями захоплюються – Юрій і Стефан Немиричі, Юрій і Мартин Чапличі, Євстахій Кисіль тощо.

Найбільш повно социніанська ідеологія відображається в "Раківському катехизисі" (1605). Згідно з їхніми символами віри Біблія несе виключно знання, але може тлумачитися за допомогою логіки. Вони заперечували таїнства, бо ті знаходяться за межами розуму. Єдність, вічність, всемогутність, справедливість і мудрість Бога повинні прийти до віруючого, коли він зрозуміє їх розумом.

Безмірність, нескінченність і всемогутність розглядалися як недосяжні для сфери людського розуміння, і тому все це не має значення для порятунку. Первинне правосуддя означало, що Адам був вільний від гріха, і не тому, що він був обдарований особливими дарами (в результаті Социн прийшов до повного заперечення первородного гріха). Оскільки віра засновувалася на вірі в Бога, социніани заперечували католицьку доктрину виправдання. З їхнього погляду це був акт правосуддя з боку Бога [5:122-130].

Социніани, враховуючи посилення релігійного гніту, декларували тимчасове примирення з державою, хоч і не відмовлялися від принципового осуду нерівності. Социніани з раціоналістичних позицій критикували традиційну догматику, виступали за свободу совісті як умову морального вдосконалення людини. У діячів лівого крила социніан проповідь морально-етичних засад не вела, як у правих течіях реформації, до примирення з суспільною несправедливістю, яку вони гостро критикували. Популярним був серед них і гуманістичний погляд: цінність людини визначається не її вірністю релігійним догмам, а тим, чи в своєму житті вона дотримується норм етики.

На початку XVII ст. течія вже мала міцні позиції на українських землях, переважно на Волині. Фактично ця територія стала одним із головних центрів цього руху й для Речі Посполитої. Серед патронів-українців були магнати Микола Олесницький і Ян Кішка, шляхтичі з родів Іваницьких, Кандибів, Сенют, Гойських, Рогожинських, Пронських та ін.

Регіоном поширення социніанства в Україні була також і Київська земля, де головними сподвижниками течії виступали магнатський рід Немиричів, ловчий київського воєводства Стефан Войнаровський, чернігівський підचाший Петро Пересіцький, київський каштелян Роман Гойський та ін.

Релігійно-філософський радикалізм социніанства став особливо поширеним у середовищі української шляхти. Найвидатнішими послідовниками нової ідеології в Україні став рід Немиричів. Історія цього роду яскраво демонструє ставлення українського суспільства до тих, хто є носієм нових ідей, які для більшості є чужими і незрозумілими. Трагедія роду полягає в тому, що суспільство не дозріло до радикальних перетворень у своєму житті, навіть якщо це робилося для загального блага.

Родина Немиричів, гербу Клямри, належала до старовинної шляхти Київської землі. Відіграти велику роль в історії України вони змогли завдяки зміні політичної ситуації в Речі Посполитій. Зміни, пов'язані з династичними перетвореннями в державі, розвиток шляхетської політичної свободи, Реформації та посилення контрреформації у Речі

Посполитій, спроба екзекуції коронних маєтків середини XVI ст. – все це формувало сприятливий клімат для створення нової, економічно сильної політичної еліти.

Перше покоління роду Немиричів бере свій початок від першого київського земського судді, Йосифа Івановича, який зайняв цей уряд у 1588 р. Він мав чотирьох синів, один із яких – Андрій – одружився з Марією Хребтович. Вона походила з родини, що належала до антитринітарної секти "*Pia matrona*", як називав її тогочасний історик реформації у Польщі – Любинецький [6:53].

Друге покоління Немиричів-магнатів представлене нащадками синів Матвія та Андрія. Син Андрія Степан, батько Юрія Немирича в юному віці виїхав на Захід для здобуття освіти. У січні 1604 р. навчався в Альтдорфі і Нюрнберзі, а в 1605 р. перейшов у Баденський університет [7:9]. Він був першим послідовником і захисником социніанства в родини Немиричів. Степан підтримував зв'язки з социніанськими громадами, тому й не дивно, що його дружина Марта була з роду сподвижників унітарного вчення. Після одруження засновує храм і школу в Черняхіві під керівництвом Петра Стоїнського, бере активну участь у житті антитринітаріїв. Про це свідчать подорожі до Ракова на синоди в травні 1618 р. разом із Яном і Стефаном Войнаровськими.

Третє покоління Немиричів представлене нащадками Степана, який мав шістьох дітей: трьох синів і трьох дочок. Донька Катерина вийшла заміж за відомого поета Криштофа Сенюту. Друга донька Олена одружилася з Миколою Любенецьким і після утисків унітаріїв 22 травня 1660 р. прийняла в Любліні католицьку віру, щоб залишитися зі своїм чоловіком.

Після смерті Юрія Немирича його брат Степан узяв на себе повноваження голови родини. Перебуваючи в тісних зв'язках із польськими братами, він був настільки вражений їх вигнанням із країни, що в 1663 р. з цілою родиною пішов у добровільне вигнання. Зумівши зберегти деякі капітали родини, Степан шукав можливості поселення в Німеччині. Нарешті в 1664 р. курфюрст німецьких земель дозволив йому купити маєток в Неендорфі, який став осередком для його синів-вигнанців [7:52]. Номінально перебуваючи на службі курфюрста, Степан Немирич став генералом артилерії, а потім дипломатичним агентом Польщі [8:108]. Після смерті дружини Гризельди Немирич у 1680 р. отримує запрошення від короля Яна Собеського повернутися в Польщу, що він і робить. Саме тут він укладає шлюб із Терезою Ополінською, дочкою київського воєводи Криштофа [9:221].

Про синів Степана Немирича, які започаткували четверте покоління славетної родини, відомо, що молодший син Юрій загинув, беручи

участь у військових діях у Голландії, а найстарший Костянтин перебував на службі у бранденбурзького курфюрста [10:158]. Був у нього ще один син - Криштоф, про якого знаємо, що він був одружений із Мариною Ожаровською, разом з якою входив до руху польських братів. Після нього залишилася пам'ятка, яка свідчить про його високу культуру та обізнаність із творами західних авторів. У 1699 р. у Кросно неподалік Бранденбургу він видав невелику збірку "Bajki Aesopowe wierszem wolnym", присвячену польському королевичу (в майбутньому королю Августу III) [10:137].

Підсумовуючи історичну долю роду Немиричів, можна прийти до сумного висновку: рід, який близько 200 років перебував у вищих ешелонах влади й суттєво впливав на долю України, поступово занепав і втратив свої чільні позиції у боротьбі за незалежність держави. До цього значною мірою причетна колонізаторська політика Москви, що прагнула підкорити собі Україну, а отже знищити ту силу, яка цьому протидіяла.

Що ж стосується постаті Юрія Немирича, то народився він 1612 р. в м. Черняхіві на Житомирщині. Немирич здобув блискучу європейську освіту. Навчався у знаменитій Раківській академії, центрі соцініанського руху, де привернув до себе увагу Мартіна Руара, який відрекомендував його відомому філософу та політику Гуго Гроцію. Далі Немирич мандрує Європою - Греція, університети Лейдена й Амстердама; навчання в Оксфорді й Кембриджі, слухав лекції у Паризькій Сорбоні. Цей період у Європі був часом розквіту суспільних наук. "Всі ці ідеї знаходять відгук у вразливій душі молодого українського шляхтича. Його державний ідеал, який він спочатку хоче здійснити в межах Речі Посполитої, а потім в українській козацькій державі – ідея республіканської федеративної держави типу Голландії чи Швейцарії" [6:155]. Навчався Немирич також у Падуанському університеті в Італії та Швейцарії.

Немирич був надзвичайно здібним математиком. Найвизначніший на той час професор математики Раківської академії Іоахім Штегман, друкуючи в 1630 році свою працю "Institutionum Mathematica", присвятив розділ "Геометрія" своєму учневі Юрію Немиричу [11:67]. Свої знання з геометрії Немирич яскраво продемонстрував під час Конотопської битви – розташування військ було справді геометрично точним [12:80].

Закінчуючи освіту в Сорбоні, талановитий юнак, якому пророкували велику наукову кар'єру, видав власний твір, написаний латиною під назвою "Discursus de bello moskovitico" ("Розвідка про Московську війну"), яка була видана в Парижі 1634 р. У ньому він виступив як теоретик та історик ведення війни. Ця книга була реакцією на війну

між Польщею та Московією. Цікаво, що тут висловлено політичні ідеали молодого Немирича й подано ретельний опис порад щодо ведення бойових дій. Водночас перед нами – гарячий патріот своєї Батьківщини: "мій скромний, але відповідний до цієї хвилини і мого таланту вияв моєї любові до Вітчизни" [12: 78]. Він різкий противник Московії, яку не приймає через темноту й рабський послух: "Московинам вдалося завести у себе рабську залежність... Так, що всі вони раби, ніколи справжньої свободи не знали, тепер не знають і знати не бажають" [12: 78]. Перу Немирича належить ряд праць теологічно-протестантського змісту, зокрема, виданий латиномовний трактат "Опис і виклад духовного арсеналу християн", низка молитов і гімнів, складених для социніанських громад.

Після повернення на батьківщину в 1637 р. Юрій одружується з донькою каштеляна Люблінського Слупницького і Варвари Лещинської Лизаветою-Ізабелою. Це дало змогу увійти в близьке коло роду, члени якого займали високі державні посади. У 1638 р. Юрія відсилають послом на Варшавський сейм, на якому стверджується декрет щодо вигнання социніан з Ракова. Після Раковської катастрофи Немирич прийняв у себе вигнаних социніан, в числі яких були брати Стоїнські. За вірну службу Немирич надав їм один зі своїх маєтків у с. Минийки.

У той час повага до нього виросла настільки, що шляхта висуває його на посаду київського підкоморія, незважаючи на те, що він був социніанин. Частина католицької шляхти підтримує його кандидатуру, але головним протеже Немирича був гетьман Конецпольський, якого він знав як визначного військового.

У 1648 р. Немирич був присутній на сеймі при ухвалі рішення, що ставило поза законом релігійні громади, які заперечували догмат Святої Трійці. Таким чином, усі антитринітарії одразу й назавжди опинились поза межами закону. Після таких подій Юрій Немирич на деякий час залишає велику політику. Як зазначає Липинський: "Частину непокозаченої шляхти доля з-над Дніпра, аж над Вислу загнала і на ринки Варшави та інших польських міст викинула" [13:93].

Вибух народного повстання під проводом Богдана Хмельницького застає Немирича зненацька. На сеймику 1649 р. його обирають полковником посполитого рушення Київського воєводства. Юрій Немирич бере участь у бою під Зборовом проти козаків. Після укладання Зборівського договору він повертається назад і за згодою сейму займається обороною київського Полісся [14:210].

Немирича деякі історики, такі як Т. Яковлева і Я. Тазбір, звинувачують у переходах із однієї сторони на іншу. На нашу думку, на такі дії його штовхала нездатність центрального польського

керівництва вирішити "українську" проблему, тому представники свідомої еліти польської України йшли до козацтва. Таким був не один Юрій, бо країна зрадила їх, забувши попередні бойові заслуги.

На сеймі 1654 р. між королем і Немиричем виникла гостра суперечка й остаточно зневірений у можливих змінах у Польщі, Немирич пориває з нею та переходить на бік шведського короля. У листопаді наступного року під Сандомиром Юрій Немирич разом із частиною емігрантів української шляхти складає присягу шведському королю Карлу Густаву, на боці якого перебував до 1657 р. Можна з упевненістю сказати, що два роки у Швеції стали своєрідним стажуванням українського дипломата. Він дуже поглибив там свої знання з юриспруденції, досягнув чимало секретів міжнародної політики, набув широкої ерудиції в справах протоколу й етикету [15:24]. Але, надії, що, можливо, шведи заведуть бажаний спокій і лад в Україні не зовсім виправдали себе. На питання про визволення й звільнення України, Карл Густав дав таку відповідь: "Я не можу воювати ані з козаками, ані з Москвою, бо це мої союзники, хіба вступити з ними в переговори, коли вони були б супротивні, я знав би, що далі робити" [13:199].

Пізніше настає корінний перелом поглядів Немирича, й у 1657 р. він вступає на службу до Богдана Хмельницького. Цей крок призводить до ще більших наукових суперечок навколо цієї особистості. Деяких істориків це штовхає до повної негативної оцінки Юрія, хоча при цьому вони називають Немирича винахідливою і відчайдушною людиною [16:147]. Юрій Немирич був всього-на-всього заручником тих подій, зраджений своєю країною, розчарований марними надіями на шведів.

Документальні свідчення щодо появи Немирича в козацькому таборі досить суперечливі, але відомо, що Хмельницький із радістю прийняв таку освічену й талановиту людину, зробив його навіть полковником Ніжинського й Чернігівського полків. "І хоч степових маєтків не повернув... але дав йому скарб, належний йому як старшині Війська Запорізького, за його службу державі" [13:200]. Після смерті Хмельницького Немирич стає правою рукою Івана Виговського. Отримавши від свого попередника ряд невирішених проблем, Виговський змушений був проводити не вельми популярні заходи, що призвело до появи в Україні ряду партій, які висувають своїх кандидатів на гетьманство [17:91-92].

При Виговському також утворилася партія, яка й підняла його до статусу гетьмана. "Душею цієї партії був найосвіченіший від усіх Юрій Немирич, котрий мав найбільший вплив на гетьмана... Під його впливом Виговський і партія його замислили поєднати Україну з

Польщею на федеративних основах, тобто, щоб Україна стала автономною державою..." [18:175].

Москва підозрювала, що це Немирич схилив Виговського до союзу, і вимагала вислати його з України. У політичних колах Речі Посполитої стало відомо, що Юрій є автором багатьох договорів козаків із поляками і що це саме його ідея зробити федеративний союз із Річчю Посполитою [19:9]. В Україну продовжують іти листи з Москви з вимогами негайно відіслати геть "німчика", "Лютера" і "єврея". Ці вимоги не пройшли безслідно, вони посіяли недовіру в козаків до Немирича, що змусило його повернутися до православ'я. Про це відразу стало відомо в католицькому й соцініанському середовищі. Тепер колишні його одностудці дивились на нього як на зрадника, а вороги називали його "перевертнем" [8:116].

На всі нападки російської сторони Юрій відповів своєю дипломатичною роботою. Він бере участь у переговорах із московськими мужами, в результаті чого російський посол Кикін ні з чим повертається до Москви. І нарешті Немирич виступає із "Маніфестом Війська Запорізького до європейських дворів з виявленням мотивів розриву з Москвою", у якому говорилося, що: "Москва готує нам ярмо неволі, насамперед, внутрішньою громадянською війною...то ми змушені підняти законну оборону та взятися до сусідів із проханням про допомогу для своєї свободи". Цією маніфестацією Юрій Немирич пояснював причини розриву з Москвою. Таке відношення було цілком зрозуміле, бо Москва була занадто чужа для Немирича, і він прекрасно бачив московську тактику поширення хаосу в Україні шляхом підбурювання козацької черні проти старшин.

Саме Юрій Немирич опрацював теорію й концепцію утворення на теренах українських Великого Князівства Руського й із допомогою гетьмана Виговського навіть його проголосив. Саме рукою Немирича було написано первісний варіант договору, ухваленого 6 вересня 1658 р. на Раді в Гадячі. Гадяцька угода передбачала: "Україна, тобто землі у Воєводствах Чернігівському, Київському і Брацлавському, стає вільною і незалежною країною і знов еднається з Королівством Польським і Великим Князівством Литовським під назвою Великого Князівства Руського... під зверхністю короля польського, котрого обирають усі три народи разом; Велике Князівство Руське саме порядкує своїми внутрішніми справами. Найвища законодавча влада належить Раді, котра складається з послів од усієї України" [20:37].

Один із дослідників Гадяцької угоди, В'ячеслав Будзиновський, дав таку характеристику пактам: "Гадяцькі статті доказують, що під цим поглядом наша нація випередила всі інші нації Європи майже на двісті

років... Вони є першою ясною і найповнішою національною програмою в Європі" [11:21-22].

При підтвердженні Гадяцької угоди на Варшавському сеймі до вступного слова був запрошений Юрій Немирич. На щастя ця його промова належить до тих небагатьох пам'яток про Немирича, які зберегла нам історія. Ця промова – надзвичайно цікавий зразок ораторського мистецтва тих часів, вона засвідчує високий ступінь освіти й літературного хисту автора. З почуттям власної гідності як представника самостійної нації вона виконана від початку й до кінця: "Ми народжені у свободі; виховані у свободі, і як вільні люди нині повертаємося до неї. І готові умирати за неї... разом з усією нашою Вітчизною" [22:259]. Це викликало бурю невдоволення в Сенаті. Поляки протестували, але польський посол Беньовський, один із головних ініціаторів Гадяцької угоди, запропонував сейму прийняти вимоги української сторони, а надалі зробити по-своєму.

Москва не могла пробачити гетьману самостійної політики, спрямованої на відрив України від північного сусіда. Навесні 1659 р. сотисячне московське військо князів Ромодановського, Трубецького та Пожарського перейшло кордон України, руйнуючи й знищуючи все на своєму шляху. Московські війська підійшли до Конотопа, обороною якого керував ніжинський полковник Г. Гуляницький. У битві під Конотопом 28-29 червня 1659 р. Виговський показав себе як видатний тактик і стратег: "Під Путивлем Виговський розбив останніх росіян і визволив Гуляницького з облоги в Конотопі. Потім напустив татарські загони далеко в Москву" [23:120].

Після такої блискучої перемоги українському війську відкривалась дорога на Москву, захищати яку було практично нікому. Але проти Виговського виступила внутрішня опозиція на чолі з полковниками І. Безпалом, Т. Цецурою, Я. Сомком та В. Золоторенком. У боротьбі за гетьманську булаву претенденти проявляли надзвичайну жорстокість. Що ж до самого Юрія Немирича, який 1 вересня 1659 р. перебував у Ніжині в державних справах, то він зумів утекти. Але в несподіваній сутичці з загоном селян-повстанців під с. Свидовцем на Чернігівщині Юрій Немирич загинув [24:51].

Так загинув творець і канцлер Великого Князівства Руського, видатний політичний діяч і дипломат України, талановитий воєначальник Юрій Немирич, один із найосвіченіших людей свого часу.

Воєнні події, що охопили всю Україну, трагічно відбилися на сочиніанстві. Оскільки діячі руху виходили переважно з шляхетських родин, вони не могли залишатися поза військовими операціями. Більшість сочиніан у цій війні в середині 50-х рр. перейшла в табір

шведського короля і його союзників. Як наслідок – польський уряд на Варшавському сеймі 1658 р. прийняв рішення про вигнання сочиніан із Речі Посполитої. Їм дали дворічний строк на впорядкування майнових справ. Більша частина послідовників течії емігрувала в Німеччину, Францію, Англію та Голландію. Ті, хто залишився на батьківщині, перейшли в католицизм чи православ'я, аби зберегти життя. На початку 60-х рр. в Україні ще існували поодинокі сочиніанські громади.

Список використаних джерел та літератури

1. Дмитриев М. В. Православие и Реформация: реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 135 с.
2. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. – Вид. 2-е – К.: Поліс, 1996. – 350 с.
3. Історія релігії в Україні / Під ред. А.М. Колодного, П. Л. Яроцького. – Київ: Знання, 1999. – 735 с.
4. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI - початок XVII ст.). – К.: Наукова думка, 1990. – 381 с.
5. Будрин Е. Антитринитарии шестнадцатого века: в 3 ч. – Казань: типолит. Импер. ун-та, 1878-1889. – Ч. 1: Михаил Сервет. – 291 с.; 1886. – Ч. 2: Фауст Социн. – 304 с.
6. Лоський І. Юрій Немирич канцлер великого княжества руского // Поступ. – 1928. – № 8. – С. 113-252.
7. Kot S. Georges Niemyrcz. – Paryz, 1960. – 77 s.
8. Tazbir J. Bracia Polscy na wygnaniu. – Warszawa, 1977. – 283 s.
9. Модзалевський В. Малоросійський родословник. – Т. 1. – Київ, 1908. – 258 с.
10. Boniecki A. Herbarz polski. T. XIV. – Warszawa, 1911. – 617 s.
11. Брик Ю. Юрій Немирич на тлі історії України. – Лоссер, 1974. – 89 с.
12. Титов В. Юрій Немирич та його праця "Discursus de bello moskovitico" // Конотопська битва 1659 року. – Київ, 1996. – С. 77-81.
13. Липинський В. Україна на переломі. – Філадельфія, 1991. – 346 с.
14. Яковенко Н. Нарис історії України. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. – Київ, 1997. – 310 с.
15. Сагайдак О. Дипломатичний протокол та етикет. – Київ, 2006. – 380 с.
16. Sysyn F. Between Poland and Ukraine. The Delemma of Adam Kysil. – Combudge, 1984. – 237 p.
17. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х р. XVII ст. (Причини і початок руїни). – Київ, 1998. – 447 с.
18. Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка, 1971. – 207 с.
19. Волк-Карачевский В. Борьба Польши с козачеством во второй половине XVII – и начале XVIII века // Университетские известия. – 1898. – № 11. – С. 5-51.

20. Гадяцький договір між Україною і Польщею 1658 р. – Львів: Бібліотека Української Народної Обнови, 1933. – 54 с.
21. Будзиновський В. Гадяцькі постулати і гетьман Виговський. – Львів: Народова, 1907. – 38 с.
22. Літопис Самійла Величка. – Т. I-II. – К.: Дніпро, 1991.
23. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К.: Т-во "Знання України", 1992. – 192 с.
24. Соловйов С. История России с древнейших времен. Кн.6, Т. 11-12. – М., 1961. – 683 с.

O.L. Sokolowski. Miejsce antytrynitaryzmu w politycznym życiu szlachty na Ukrainie XVI-XVII w.

W artykule jest mowa o antytrynitaryzmie na Ukrainie w XVI-XVII w. i jego miejsce w politycznym życiu społeczeństwa z rodu Nemyryczów, Zostaje wyznaczona niezwykle rola idei socyniańskich, które miały możliwość wpływu na duchowość społeczeństwa Ukrainy, Wśród podstawowych kierunków, które wpływają na rozwój filozoficzno-religijnego myślenia, gdzie zaznaczone jest polskie-religijne myślenie.

Sokolovsky O.L. The Role of Antitrinitarism in Socio – Political Life of Ukrainian Gentry in XVI – XVII Centuries.

The article is devoted to the problem of origin and development of antitrinitarism in Ukraine in the XVI – XVII centuries and its place in socio – political life of the Nemyrychi generation. The article defines a special role to Socinian ideas that could influence the spiritual life of Ukrainian population at that time. Among basic directions that influenced the development of religious and philosophical national thought polish religious free thinking is marked.